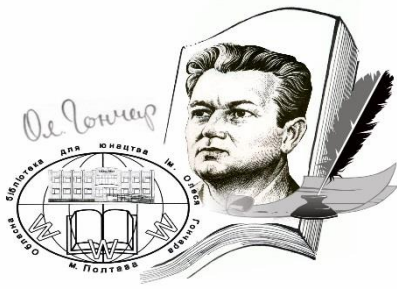

**ОСТАННЯ НАРЕЧЕНА
ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ**

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олеся Гончара

Остання наречена гетьмана Мазепи

Біобібліографічна розвідка

Серія "Кохання видатних людей" (Вип. 1)

Полтава - 2020

УДК 016:94(477.53)

О 76

Укладач: Ю. А. Новоселецька

Остання наречена гетьмана Мазепи : біобібліографічна розвідка / уклад. Ю. А. Новоселецька; обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара. – Полтава, 2020. – 20 с. : іл. – (Серія "Кохання видатних людей").

Біобібліографічна розвідка «Остання наречена гетьмана Мазепи» адресується учням, молоді, бібліотекарям, краєзнавцям і всім, хто бажає більше дізнатися про історію України та історію рідного краю, зокрема про родину Кочубеїв, яка тісно пов'язана із Полтавщиною, про постать Івана Мазепи та його сім'ю.

Матеріал не є вичерпним, використана література бралася з публікацій журналів та газет, книг, краєзнавчих видань, які є в наявності в Полтавській обласній бібліотеці для юнацтва імені Олесь Гончара.

ЗМІСТ

Передмова

Зв'язки родин Кочубеїв і Мазеп, коротка історія їх походження.....	5
✓ Спалах кохання.....	9
Полтавська битва.....	12
Версії завершення земного шляху Кочубеївни.....	13
Символічна могила коханої гетьмана в Полтаві.....	15
Поема «Мазепа» Володимира Сосюри.....	16
Використана література.....	18
✓ Книги	
✓ На шпальтах газет та журналів	
✓ Інтернет-ресурси	

Передмова

*Дзвенить шаблями пам'ять прадідів,
Землиця стогне, як перед розп'яттям.
Чи зможе зраду нам Господь простить,
Розлитий біль, братання з лютим катом.
Холоне серце, втома обійма,
За плугом в полі розпач криво ходить.
Вітчизни плач, гріхів страшна п'тьма,
Хоругву гетьман проданий возводить.*

*Мазепи храми славлять ще Христа,
Прокльони москалі шлють на Івана.
І мирову підносять під уста,
Матусю любя, діти твої п'яні.
Та вже розплати пламеніє слід,
Червоночорних прапорів знамення.
Дзвенять шаблі, чолом кривавий піт,
Тече гнів праведний в народних венах.*

Ю. Манойленко

Крізь століття і крізь призму життєвих драм та колізій долинає до нас нині суцїх відгомін слави великого гетьмана великої Гетьманщини Івана Мазепи. Постає якого вражала і ще вражатиме не одне покоління людей, котрі не мислитимуть свого життя без України. Його мудрий і гострий розум, його широке і палке серце, його життя і безмірна любов покладені до нїгеньки-страдниці України.

Світ, як тоді, так і тепер зітканий із підступів, зради, інтриг, змінюється обгортка життя, а в середині ті ж вади, гріхи, спокуси. Тільки люди, що можуть постати над цим, стають справжніми творцями майбутнього. Іван Мазепа майже двадцять два роки незмінно тримав у своїй руці булаву, на його кошти будувались школи і храми (загалом за роки його правління зведено понад 200 церков, з них 45 під безпосереднім особистим патронатом), укріплював фортецями кордон на півдні України. У народі й зараз побутує приказка: «від Богдана до Івана не було гетьмана». Протягом правління гетьмана в Гетьманщині не відбулося жодного протестного повстання проти володаря булави.

Та в цій розвідці хочеться поговорити про світле почуття, яке подарувала доля Івану Мазепі на схилі літ, кохання до молодої, вродливої, відчайдушної Мотрі Кочубей, котру він виколисав на своїх колінах, адже вона була його хрещеною дочкою.

Зв'язки родин Кочубеїв і Мазеп, коротка історія їх походження

*Мотроно, серце, усмішка твоя,
Понад усі тривоги та печалі.
І неземна краса, що цвіт буя,
Вуста, немов калинові коралі.
Невідомі версти днів життя,
Молитимешся за свого Івана.
З медами буде і слізми кутя,
Хрест донести не кожному сил стане.
Красу з'їдять згорьовані роки,
Листи лишилися, тільк листів лишилась.
Не розмінять душі на мідяки,
Не здатися – у цьому справжня сила.*

*І ти під кленом, горлиця свята,
Ждеш гетьмана, а він уже не прийде.
Недоціловані тремтять вуста,
Ридать би ридма, заридати ридма.
Дружиною прокинешся у ніч,
Нестимеш клятву вірності до скону.
Закриєш дланню очі і не клич,
Бо чоловік полинув до осоння.
Полтавонька, пекуча і глевка,
Деся ще насиплять там тобі могилу.
А поки, Мотре, лісом утікай,
Туман ранковий по діброві виливсь.*

«Мотря і Мазена» Ю. Манойленко

Крізь призму століть, крізь відгомін воєн і буреломів доходять до теперішнього часу відомості про походження двох давніх родів, які мали могутній вплив на хід історії не тільки в Україні, зокрема великий відбиток їх діяльність наклала на Полтавщину.

За однією з версій, перші Кочубеї, що з'явилися на території тодішньої Русі десь у XIV – XV століттях, корінням походили з Албанії, за іншою – вони ведуть рід від татарської чи турецької знаті. Бей – це загальнотюркський титул, військове та адміністративне звання. Бей очолював родові ополчення в державному війську. У ієрархії давньотюркських титулів був другим після хана. «Кучук-бей» – «маленький» або «молодший» бей. Читаючи ще одну версію, можна дізнатись про те, що деякі предки з українізованого татарина могли походити із роду Чінгізидів (нащадків Чінгізхана), Качібей (Джанібек) був наймолодшим, п'ятим братом хана Мамає, якому належали земельні угіддя від ріки Орелі до ріки Коломак. Після поразки 1380 року на Куликовому полі Качібей осів у Криму, а його нащадки були мурзами у кримських ханів з династії Гіреїв. Під час правління литовського князя Вітовта (1350-1430 роки), влада якого поширювалась і на Крим, українці разом з кримськими татарами збудували систему замків на Дніпрі та на Чорному морі. Серед них Качібей (Хаджібей), названий ім'ям мурзи, який будував замок, це місто стало великим центром торгівлі зерном України з Візантією. В кінці XV сторіччя південна

частина Правобережної України повністю обезлюдніла і надовго стала Диким полем, через невпинні набіги татар Золотої Орди. А вже у XVI сторіччі цю територію почали заселяти кримські татари, поміж них були і потомки Качібеїв. Одним з перших предків наступних Кочубеїв, що оселився у XVII столітті серед козаків, був хрещений під іменем Андрія. Син його Леонтій уже здобуває звання військового товариша при Хмельницькому, в нього народжується син Василь, не пізніше 1650 року. У 1687 році Василь Леонтійович вже перебуває на посаді генерального писаря і є прихильником Івана Мазепи, який у 1694 році зробив його генеральним суддею. Цікавим фактом є те, що будівництво кам'яного собору Хрестовоздвиженського монастиря розпочалося в 1689 р. на кошти генерального судді війська козацького Василя Леонтійовича Кочубея. У 1693 році під час татарського набігу було вкотре сплюндровано Полтаву й довколишні поселення, в тому числі й монастир. На щастя, то був останній набіг ординців на наш край. Гетьман Мазепа, здобувши булаву, надзвичайно багато зробив для зміцнення захисту українських земель від чужинців. За його правління Хрестовоздвиженська обитель змогла розбудуватись, набрати сил, розквітнути.

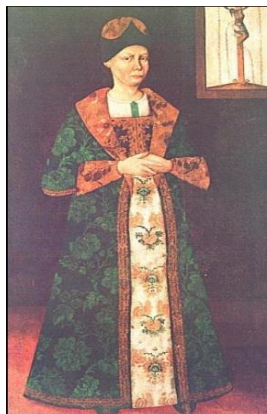
У кочубеївських архівах у маєтку старанно зберігалася копія грамоти царів Іоанна і Петра Олексійовичів та великої государині Софії Олексіївни, виданому тоді ще генеральному писареві Василю Кочубею, яка підтверджувала володіння ним селами Диканькою, Ярославцем та іншими угіддями, що дані були Кочубею гетьманом Мазепою «за многия его верныя и радетильныя службы». Цією грамотою офіційно засвідчувалися права Кочубеїв на Диканьку, яка перетворилась на їхнє родове гніздов'я. Ніщо начебто не віщувало про хмари, які збираються і які от-от вибухнуть грозою, здавалось немає й натяку на конфлікт Мазепи і Кочубея, що матиме для останнього такі трагічні наслідки.

Василь Кочубей на початку 60-х років одружується на представниці козацького роду Жученків, батько її полтавський полковник Федір Жученко, який в 1672 році по-зрадницькому захоплює Івана Сірка і, закувавши його в кайдани, видає московському воєводі Ромоданівському. Згодом Любов Федорівна стала активною учасницею змови проти Івана Мазепи, через це заарештована 1708 року гетьманськими полковниками Трощинським і Кожуховським. В грудні 1708 року була викликана до Петра I, який пообіцяв зробити її старшого сина полтавським полковником. Від цього шлюбу народилося семеро дітей: двоє синів – Василь та Федір, та п'ятеро доньок – Марія, Анна (Ганна), Катерина, Мотря й Параскева. Сам Василь Кочубей під час тортур згадує лише шістьох своїх дітей, знаючи, що його стратять, у своєму заповіті про розподіл спадщини не вказує імені лише Мотрі. Любов Кочубей зуміла дати своїм дітям хороше виховання, гарну освіту, виплекала

повагу до батька та діда. Після виходу маніфесту царя Петра I страчених Кочубея та Іскру було посмертно реабілітовано, припинилися репресії супроти їх сімей та повернуто володіння.

Сім'ї Мазепи і Кочубеїв давно породичалися: старша Кочубеєва дочка Ганна стала жінкою гетьманового небожа, ніжинського полковника Обидовського.

Великий вплив на становлення Івана Мазепи мала його мати Марія Магдалина, в миру Марина, що походила з українського шляхетського роду Мокієвських. Одного разу, щоб спростувати черговий із доносів, Іван Мазепа писав цареві, що у його родині немає нікого «лядської віри», а київський полковник Мокієвський зовсім не лях, а чистий русин, дід його за Хмельницького положив голову під Чортковим (Західна Україна), а батько в Дрижопольському бою під Охматовим (Уманщина). Іван Степанович підкреслював українське походження родин і Мокієвських, і Мазеп. Після того, як Марина овдовіла, вона прийняла чернечий постриг. Згодом стала ігуменею Києво-Печерської Вознесенської дівочої обителі, в цьому монастирі постригалися дівчата із знатних родин. Мандрівник, архідиякон Павло Алепський із Сирії, відвідавши монастир на початку 1650-х років, був глибоко подивований, що його черниці знають латинь та обізнані з філософією. При монастирі діяла школа. Авторитет ігумені був надзвичайно високим, на це вказує те, що вона одночасно стає настоятелькою і Глухівського Успенського дівочого монастиря. Стараннями гетьмана Мазепи та його матері Марії Магдалини Глухів зазнав злету козацького ренесансу.

За часів правління Марії Магдалини Києво-Вознесенський монастир перетворюється на найбільший центр гаптування (літургійного шитва), де роботи вишивалися шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками. До наших днів дійшло кілька шедеврів, створених руками матері Мазепи – це славнозвісні пелени «Покрова» та «Христос, Богоматір, Іоанн Богослов», створені близько 1690 року, а ще «Вручення ікони Рудницької Божої Матері». На них, поруч з ликами Богоматері та Спасителя можна побачити майстерно виконані портрети гетьмана і самої Марії Магдалини. Високоосвічені монахині Вознесенської обителі були одночасно і дизайнерами і майстринями найвищого рівня, а тому образи й орнаменти із ними риз та плащаниць ставали взірцями для інших майстринь.

Істориками наводяться докази того, що Марія Магдалина була втаємничена в політичні справи гетьмана Івана Мазепи і сама вона часто гостювала у сина в Батурині.

Сестра Мазепи Олександра (вдома Олеся) Степанівна перед тим, як стопами неньки податися в черниці, тричі була заміжня. Тому її діти від різних

чоловіків мали несхожі прізвища: старший Іван – Обидовський; молодший Андрій, улюбленець гетьмана – Войнаровський; дочка по другім шлюбі – Мар'яна, була за прізвищем Вітуславська.

Долі їхні, усіх трьох, склалися трагічно, Івана Обидовського згубить випадкова недуга під час походу 1701 року, задовго до головних подій. Мар'яна Вітуславська, як матуся, як, зрештою й бабуся, завершить своє земне життя в чернечій рясі. Андрій Войнаровський після трагедії Полтави разом із Мазепою опиниться у вигнанні. Згодом його викрадуть царські агенти в Гамбурзі, чверть століття відбудуватиме каторгу в Сибіру, по-страдницькому там і загине. Його прізвищем «Войнаровський» – через століття нарече свою знамениту поему Кондратій Рилєєв, який першим у Росії не побоїться відкрито возвеличити і прославити виступ Мазепи супроти Петра І.

Отже, через Обидовського, гетьман доводився Кочубеям сватом, а через їхню дочку Мотрону був іще ближче – кумом.

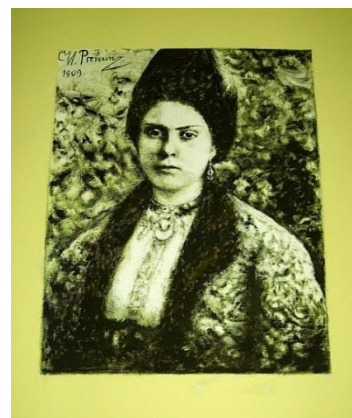
Старий Кочубей мав величезні статки. Всі в Україні, з уст в уста переповідали перекази про його незліченні багатства, безмежні поля, табуни баских коней, покої повні золота, срібла та небачених дорогоцінностей. Але найяскравішим його смарагдом була донька Мотря.

У свій час надзвичайно широкий розголос отримала амурна історія старого гетьмана та юної Мотрі Кочубеївни. Поширена версія, що начебто Мазепа силоміць викрав її з дому, збездичив, а згодом тішився над соромом її батьків. Та у дійсності все було далеко не так. Хрещениця виростала на очах, і десь до шістнадцяти років розквітла надзвичайною вродою.

Попри злі пересуди, плітки, всупереч здоровому глузду, але кохання Мазепи й Мотрі було взаємне. В 1704 році гетьман спочатку сподівався одружитися з Мотрею, але її батьки дали категоричну відмову: церква забороняє шлюб хрещениці з її хрещеним батьком.

За переказами, їхав якимось старою і тихою Полтавою художник-італієць, побачивши юну вродливицю, не витримав і написав олією, як тоді мовили «парсуну» – портрет Кочубеєвої дочки Мотрони Василівни, на ньому вона виглядає вишуканою красунею. За іншою легендою цей портрет був виконаний під час поїздки Мотрі зі своїм батьком Василем Кочубеєм 1704 року до Франції.

Український художник-живописець Ілля Рєпін також написав портрет Мотрони, його критики вважають класичним – простий, суворий, без прикрас: з нього на глядачів дивиться дорідна сільська дівчина, більш схожа вже на молодицю, з пронизливим поглядом темних очей, у смушковій шапці... Цей образ, підказаний митцю творчою уявою.

А вже глядачам обирати, яке зображення Мотрі ближче до серця.

Спалах кохання

То як же спалахнули поміж ними почуття? При такому разючому розриві в літах! Мотрононьці близько 18 років, молода, так би сказати, що кров з молоком, гетьман утричі, а можливо й учетверо старший.

Через століття до нас долетіло дванадцять листів гетьмана до його коханої. Кочубей, скоріше за все, свого часу поцупив їх у дочки, щоб прикласти їх до свого підступного доносу, як доказ глибокого розтління гетьмана (завдяки судовому писарю, який їх переписав слово в слово до протоколу, вони збереглися. Що ж збережеться опісля нашого покоління, адже ми живемо в тенетах віртуальної павутини?)...

Вчитуємося в рядки одного з перших листів: «Мое серденько, мій квіте рожевий! Сердечно на тее болу, що недалеко від мене їдеш, а я не можу очиць твоїх і личка біленького видіти: через тее письмечко кланяюся, усі члонки твої цілую любезно».

Слова струменяють глибокою ніжністю, щирістю, справдешнім смутком та гіркотою.

Одного разу, посеред ночі, втікаючи від постійного цькування батьками, Мотрона сама прибігла до гетьмана в палац – щоб зостатися там назавжди господинею. Та гетьман негайно викликав начальника охорони, стрілецького полковника Григорія Аненкова, і разом із ним повернув дівчину назад – додому. Потім пояснює свій вчинок у наступному листі:

«Мое серденько, зажурився я, почувши від дівки (служниці) таке слово, що Ваша Милість за зле на мене маєш, бо Вашу милість при собі не задержав, але відіслав додому. Уваж сама, що б з того виросло.

Перше: що б твої родичі по всім світі розголосили, що взяв у нас дочку уночі гвалтом і держить собі замість підложниці.

Друга причина: що державши Вашу Милість у себе, би не міг жодною мірою витримати, та і Ваша Милість так же; мусіли б ми із собою жити, як подружжа каже, а потім прийшло б неблагословення від церкви і клятьба, щоб нам із собою не жити. Де ж би я тоді Вас подів? І мені би через тее Вашу Милість жаль, щоб потім на мене плакала».

Проте Кочубеї дивились на цей випадок зовсім інакше, мовляв, Мазепа приворожив Мотрю, викрав, збезчестив і тому подібне.

З приводу цього свого горя Кочубей звертається до Мазепа з листом повним докорів. У відповідь Іван Степанович свою думку виклав так: що ніякого горя він не бачить, а все наробив язик Кочубеїхи, яка верховодить у сім'ї; гетьман погрожував Кочубеєві, що 16 років прощав йому гідні смерті провини, а тепер терпець закінчується. Сам Кочубей згодом на слідстві свій розрив з Мазепою датував ще 1691 роком. З цього виходить, що коли ткалися тенета доносу та і в саму мить доносу взаємини між гетьманом і генеральним суддею були вже напруженими.

Після страти Кочубея з Іскрою гетьман усамітнися, наче бажаючи з'ясувати для самого себе щось надзвичайно вагоме – те, без чого життя ставало іншим, втрачало свій смисл. Про що тоді думав Мазепа, чим себе картав? Адже через необережність, він, обтяжений роками і мудрістю чоловік, піддавшись юнацькому запалу, заледве не погубив справи життя? Чи шукав він свою душу, ним же самим зражену, бо обрав собі долю вічного облудника, аж відтоді, як кинувся в підступну павутину інтриг, пліток та брехні. Тридцять три пункти доносу не ошчасливили Кочубея царською ласкою, але послужили Мазепі підґрунтям для остаточних міркувань та невтішних підсумків. Постало питання, чому ні царевич Олексій, ані Петро I не повірили доносу? Це ж не тільки через величезний авторитет гетьмана і багаторічну, благополучну службу на догоду російському цареві, а й через той разючий факт, що доноси в середовищі українців були звичним явищем, можна сказати, характерною, викривленою рисою ментальності. Зрада. Суцільна зрада скрізь. Вона, наче пробивалась крізь усі шпарини тогочасного суспільства, не давала йому розвиватися в правильному річищі, а то й впевнено штовхала його до загибелі. Мазепа зрозумів це давно, як, мабуть, ніхто інший, бо не раз був затиснутий щупальцями цієї підступної, всюдисущої гідри.

Так із доносу, що зараз вже вважається за історичну пам'ятку, проступає постать великого титана, який всупереч обставинам, глибоко у серці плекав світлу надію. Може, Мазепа проглядав наперед свою приреченість, однак не міг не скористатися шансом, який йому посилався Всевишнім.

Але повернімося до нашої любовної історії. Можна довго сперечатися, чому Мазепа не врахував всіх обставин, затіваючи розмову про сватання, що він не міг, не врахувати, чи забути, що є хрещеним батьком Мотрони, і що церква не згодиться на його шлюб із хрещеною дочкою. Безліч припущень, риторичних запитань, на які ми вже навряд чи коли-небудь дізнаємося відповіді.

Одне зрозуміло, що Мазепа любив пізнім коханням. Доля до кінця днів зберегла йому жагучий темперамент, який у ньому не тлів, а палахкотів. Отже він любив, неначе хлопчисько – полум'яно та ніжно. Відкидаючи геть усе –

побрехеньки, людську злобу та пересуди, церковні заборони... Любив і трепетно оберігав честь коханої Мотрі, виколисуючи її у такому нежданому і світлому почутті, яке породжувало серце.

Це легко прочитується в його листах. Цнотливі і нерушимі звичаї того часу не полишали цьому коханню ані жодного сподівання на продовження. Іван та Мотря просто розминулися в часових просторах, їм ніколи не судилося бути подружжям, бути разом.

Хоча фізично перебували фактично поруч – зовсім поруч. Батурин, хоч і славився всюди, як гетьманська столиця, але містечком був невеликим. Обійстя Мазепи й Кочубеїв знаходяться по-сусідству на Гончарівці, свята гулялися разом, челядь прошмигувала з дому в дім. Нічого не можливо було приховати від стороннього ока, від чужих вух.

«Тяжко зажурився я, – пише гетьман, – почувши, що та катівка не перестає Вашу Милість мучити. Я сам не знаю, що з нею, гадиною, вчинити».

«...Бодай того Бог з душею розлучив, хто нас розлучає. Знав би я, як над ворогами помститись, тільки ти мені руки зв'язала».

Останнім часом виникла й набула слави ще одна несподівана версія: припускається, начебто всі Мазепині листи є не що інше, як прикриття, спосіб допекти Кочубею та його дружині.

«Моє серце кохане! Сама знаєш, як я сердечне, шалене люблю Вашу Милість; іще нікого на світі не любив так. Моє б теє щастя і радість, щоб нехай їхала та жила у мене... Прошу, моя любонько, не відмінйся ні в чім, як уже неоднократ слово своє і рученьку дала-сь; а я взаємне, поки жив буду, тебе не забуду».

«Щасливі мої пісьма, що в рученьках твоїх бувають, ніж мої бідні очі, що тебе не оглядають».

«Моє сердечне кохана Мотрононько! Поклін мій віддаю Вашій Милості, моє серденько, а при поклоні посилаю Вашій Милості гостинця – книжечку і обручок діамантовий, прошу теє завдяче прийняти, а мене в любові своїй невідмінно ховати, заки дасть Бог з ліпшим привітаю. За тим цілую уста кораловії, ручки біленькі і всі члонки тільця біленького, моя любя кохана!»

Крапку в цій історії поставлено 1707 року. Мотрону видають заміж. Багатий весільний бенкет було влаштовано спільно – рідним батьком і хрещеним. Тож нарешті, всі батуринські пліткарки отримали заспокійливу пігулку, утворилася нова, молода родина.

Та бідолашна Мотрононька знаходить мить, щоб перекинути коханому гетьманові записку з клятвою на прощання (її відшукав колись М. Костомаров):

«Же хоч так, хоч сьак буде, а любов між нами не одніметься. Нехай Бог несправедливо карає, а я, хоч не любиш мене, до смерті своєї, по длуґ слова свого любити і сердечно кохати не перестану, на зло моїм ворогам».

Любовний роман Мазепи й Мотрони займає відтинок часу у майже п'ять довгих років, як для людського життя, але тільки мить для вічності. Розрішився він, враховуючи тодішні звичаї, цілком пристойно: Мотрону, як ви пам'ятаєте, видано заміж. Гетьман, теж згадувалось вище, разом із батьками відгуляв пишне весілля хрещениці, зберіг з молодятами й надалі гарні відносини.

Мотронин чоловік Семен Чуйкевич виявився непересічною особистістю, вірним прихильником Мазепи, ходив із ним до Карла. Потім, правда перед Полтавською битвою, повернувся на російський бік, адже там залишилася жінка з маленькою дитиною. Та ці обставини не врятували ні його самого, ні родину від сибірського заслання.

Коли Кочубей плів нісенітницю цареві Петрові I про дочку-страдницю, жертву гетьмана-спокусника, сама Мотрона вже більше ніж рік була у шлюбі та виховувала дитину від власного чоловіка.

За однією з версій, Мотрона пережила і гетьмана, і чоловіка, і Сибір, народила і винянчила цілу купу дітей – її нащадки від Чуйкевича живуть та хліб жують і в наші часи. Звичайно, ні їй самій, ні її дітям ніяких княжих титулів не дісталось. Поховали її в Полтаві, на околицній Пушкарівці, в огорожі Вознесенської церкви. (Тут під час Полтавської битви відстоювався резерв козацького війська навколо Мазепиноного намету).

Ще один історик Олександр Оглоблін допускає можливість якогось давнього роману Івана Мазепи, улюбленця жінок, та вольової й енергійної Любові Кочубей. На це однозначно натякають родинні перекази Кочубеїв.

Якщо це так, розвиває далі цю версію вже інший дослідник Денис Журавльов, то «подальша політично-романтична історія взагалі набуває надзвичайної напруги та інтриги, а Любов Кочубей виступає в ролі злого генія свого чоловіка, якого підштовхує до загибелі, і суперниці власної доньки, долю якої безжально ламає...». До речі, саме цей мотив був використаний видатним українським кінорежисером Юрієм Ільєнком в його фільмі «Молитва за гетьмана Мазепу».

Полтавська битва

В історії війн були баталії, які визначали долю поодиноких народів та держав на довгі десятиліття, а то і століття. До таких битв безперечно належить і битва під Полтавою, яка порішила долю не тільки Шведської імперії і Московського царства, а й України.

8 липня 1709 року під Полтавою військо шведського короля Карла XII зазнало нищівної поразки від армії московського царя Петра I.

Для України результатом Полтавської катастрофи була московська військова окупація й величезні урізання автономних прав Козацько-Гетьманської держави. На Лівобережній Україні 1709 року нанесено тяжкого удару по самоврядуванню, було пришвидшено процес введення московських імперських структур. Частина прихильників Мазепи покинула Україну, яка означила в часі першу хвилю української політичної еміграції. Проти автономістів, що залишились в Україні, до того ж супроти мирного населення застосовувалися методи залякування, а прихильна частина старшини була підкуплена й спрямувала своє зусилля на злиття з московським дворянством, здобуття титулів та земель. Через підтримку гетьмана Мазепи було ліквідовано Чортомлицьку Січ.

Полтавська битва мала далекосяжні наслідки і для всієї Європи. За підсумками якої Швеція втратила Ліфляндію, Естляндію, Інгерманландію та частину Фінляндії і статус великої держави.

Разом із Мазепою до Молдавії втекло до 50 представників козацької старшини, 500 козаків і більше 4 тис. запорожців. У 1710 році емігранти обрали своїм гетьманом Пилипа Орлика, який навіть склав власну конституцію на випадок повернення в Україну. На початку 1711 року Орлик із запорожцями і татарами ввійшов на територію України, але невдовзі його було розбито і він втік. Протягом довгих літ українські емігранти поневірялися по європейських країнах, але повернутися назад, на Україну в них так і не вийшло.

Версії завершення земного шляху Кочубеївни

*О, ти стара, як світ Полтаво,
І музика твоя п'янка.
Погідна, ніжна і ласкава,
В своїм затишші гомінка.
По вулицях сонця постали –
Неопалимих буднів рать.
Комусь тисячоліття мало
Їх зав'язь осяйну пізнати.*

*Про що мовчить Панянки вигин,
Соборного велична тінь.
Марусин голос слався, кликав.
І зупинявся часу плин.
Було багато зрад-печалей,
Мазепи туга бродить тут.
О, ти стара, як світ, Полтаво,
Із Ворскли волю коні п'ють*

Ю. Манойленко

Коли Полтава готувалася до відзначення 300-річчя Полтавської битви, на одному із засідань за участі науковців та активістів громадських організацій, відомий краєзнавець і журналіст Валентин Посухов запропонував

створити символічну могилу Мотрі Кочубей. Схожі пропозиції не раз звучали вже й раніше. Адже широкому загалу відомо, що, наприклад, у Франції трепетно ставляться до графа Монте Крісто, а це цілком вигадана особа, в Англії з повагою відносяться до літературного героя Шерлока Холмса. А наша землячка Мотря Кочубей – овіяна легендами романтична особа, яка стала героїнею багатьох художніх творів світового рівня, жила, дихала, ходила полтавськими стежками-доріжками.

Хоча міцних основ саме для версії щодо справжнього поховання Мотрі біля Вознесенської церкви у Полтаві майже не має. Послідовники цієї версії беруть за основу давні народні перекази, з яких випливає, що Мотря пішла до монастиря або відразу після розлуки з гетьманом, або опісля Полтавської битви. Подейкували, що від усього пережитого Мотря з'їхала з глузду, тож перш за все хотіла отримати зцілення, спокутуючи свої гріхи. В дійсності ж Мотря Кочубейвна не божеволіла. А як вже згадувалося, спокійнісінько вийшла заміж у 1707 році за Семена Чуйкевича та займалась вихованням спільних з ним дітей. Та тут виникає багато «але». За припущеннями деяких відомих істориків, коли звучить прізвище Чуйкевич, виходить, що йдеться про ще одного генерального суддю, знаного в ті часи «мазепинця» Василя Чуйкевича. Виводячи такий логічний ланцюжок, вони «знаходять» Кочубейвну аж у Сибіру, куди Петро I після Полтавської битви відправив її чоловіка, де за здогадом сучасної російської дослідниці нашої минувшини Тетяни Таїрової-Яковлевої, Мотря «по-видимому, и умерла».

Інші науковці часто-густо писали про те, що «батуринська красуня» з Сибіру таки повернулася (правду кажучи, вже без чоловіка, котрий там віддав Богу душу), і тільки після цього прийняла чернечий постриг. Проте, сучасні українські історики звернули увагу на відверті невідповідності подібних тверджень. За підрахунками автора вагомих документальних досліджень мазепинської доби Сергія Павленка, на момент так званого «одруження» з Мотрею Василю Чуйкевичу вже було не менше 65 років. До того ж останній на допиті опричників Петра I називав її батька, покійного Василя Кочубея, не тестем, а сватом. З цього витікає, що Мотрону видали заміж не за Василя Чуйкевича, а за його сина Семена, який з часом дослужився до посади полкового судді у Ніжині. Ще Сергій Павленко вказує на такий достеменний факт: «З 1733 по 1736 рік ігуменею Ніжинського жіночого монастиря була Меланія (черниці змінювали світські імена) Чуйкевичева, яка після важкої хвороби померла 20 січня 1736 року», підсумовуючи, що «Дуже вірогідно, що це була Мотря».

Врешті-решт більшість наукових припущень щодо того, як склалася подальша доля Мотрі, відводять її досить далеко від Полтави. Рівночасно найвідомішим, друкованим наближенням її долі до наших місць застається малюнок невідомого художника з підписом «Могила Мотрі Кочубеївни (коло Полтави)», ним було проілюстровано «Історію України-Русі» видатного історика Миколи Аркаса. Проте малюнок, на якому зображено самотній хрест біля розташованої на підвищенні господи з будівлями під солом'яними стріхами, вочевидь, створений не з натури. На ньому намальовано характерний для тих часів український краєвид, який важко прикріпити до колись реального цвинтаря, що знаходився біля монастиря у Пушкарівці. Поза тим і сам Микола Аркас, спом'янувши обитель, у якій буцімто закінчився земний шлях Мотрі, про належність її до Полтави в тексті ніде не прокоментував жодним словом. Цілком можливо, що цей більш ніж химерний, як для історичного документа малюнок з'явився в книжці завдяки впливам «народних переказів».

Символічна могила коханої гетьмана в Полтаві

У квітні 2009 року в Полтаві за якихось два десятки метрів од стін Вознесенської церкви, що належить УПЦ Московського патріархату насипали символічну могилу коханої видатного українського гетьмана Івана Мазепи – Мотрі Кочубеївни.

Цікавою є легенда про Марію-черницю у переказі письменника М. Лазорського: «Недалеко від Полтави розкинулось старе село Пушкарівка. З лівої руки слався широкий Ромоданівський шлях просто на Січ. З правої руки, на горбах, височів жіночий монастир з церквою святого Вознесіння. Колись у цьому монастирі жила й тут померла мовчазна й вельми побожна черниця Марія, в миру Мотрона Кочубей. Після загибелі батька вона взяла шлюб з одноступцем гетьмана Мазепи старшиною Чуйкевичем. З ним разом пішла на заслання в Сибір. Там і закрила йому очі, а сама повернулася до Гетьманщини. Скоро й узяла великий постриг. Неговірку сестру Марію знала вся округа: вчила вона святому Письму і малих, і старих, лікувала хворих, допомагала вбогим і сиротам, гаптувала покрівці й щиросердно молилась за замучених та безневинно убієнних. Нею опікувалась полкова старшина, але все ж наглядали й московські резиденти. По смерті тихої черниці скриньку з листами від різних достойників та листами Мазепи й коштовними перлами

мати-ігуменя передала в с. Жуки, де жили родичі небіжчиці. Прах вельможної черниці поховали на цвинтарі біля монастиря».

Микола Лазорський (справжнє прізвище Коркішко) – наш земляк, народився у Полтаві 1890 року, закінчив учительську семінарію, потім Харківський університет. Працював і в полтавському земстві, і в музеї, згодом – у місцевому видавництві. Цю легенду він описав у своєму романі «Патріот».

Але насправді надзвичайно мало ймовірно, що Мотря Кочубей завершувала останні свої дні під Полтавою, навряд, щоб її прах спочивав на місці колишнього пушкарівського цвинтаря. Всім нам, сучасним полтавцям, як і тим, що жили у ХІХ - ХХ сторіччях, хочеться романтики, хочеться вірити у всеперемагаючу силу неземного кохання, яке єднало серця гетьмана Мазепи та Мотрі Кочубей.

Навіть озираючись на те, що в Полтаві зазнали краху всі політичні плани Івана Мазепи і на те, що близькі родичі Мотрі враз перетворилися на її ворогів, жінка, оберігаючи ті світлі дівочі почуття в своєму серці, не могла повернутись саме сюди, де надто боляче було колись її коханому.

Хоча й повністю заперечувати «пушкарівсько-полтавську» версію останнього земного пристановища Мотрі Кочубеївни не можна. Тож символічна могила біля Вознесенської церкви має право на існування аж допоки не буде встановлено істину в останній науковій інстанції, бо й перекреслювати таке право було б ще більшим абсурдом, ніж беззаперечне прийняття якоїсь одної із версій.

Поєма «Мазепа» Володимира Сосюри

Постать Мазепи хвилювала цілу когорту видатних письменників і композиторів не тільки в Україні чи в Росії, а й в інших країнах. Вольтер, М. Костомаров, В. Антонович, Ф. Уманець, А. Лазаревський – це зовсім не вичерпний перелік авторів, які писали про Мазепу, намагалися переосмислити його життєвий шлях. Приблизно одночасно з пушкінською «Полтавою» на цю тему в 1829 році була написана робота Віктора Гюго «Орієнталіс». У 1840 році відомий польський поет Юлій Словацький написав трагедію «Мазепа». У 1857 році Ференц Ліст створив симфонічну поему про Мазепу. Знаменитий Байрон порівнював гетьмана із столітнім дубом, що зберіг на своєму тілі сліди від блискавиць та грозових шквалів. В меншому обсязі, зате змістовно та захопливо писали про нього – Гоголь, Шевченко, Куліш, у минулому столітті Богдан Лепкий створив епічний цикл повістей про великого гетьмана («Мотря», «Не убий», «Батурин», «Полтава», «Від Полтави до Бендер»), який став надбанням широкого кола читачів.

Понад півстоліття замовчувалася в Україні поема «Мазепа» відомого поета Володимира Сосюри. Написання цього твору і його шлях до читача має вельми драматичну історію. Перші розділи автор написав ще у 20-х роках та опублікував у журналі «Життя й революція» (1929). Але остаточно праця над твором завершилася аж через три десятиліття, у 1959 – 1960-х роках, і лишень в 1988 році поему було опубліковано в журналі «Київ», через 23 роки після смерті автора.

Вивчаючи біографію свого героя Володимир Сосюра не міг залишити поза увагою багатьох свідчень, переказів й легенд про любовні пригоди майбутнього гетьмана (в поемі відповідні сюжети займають чимало місця), зокрема неодноразово згадується Мотря Кочубей:

*«Як ти прийшла, моя кохана,
Як ти могла таке зробити?
Як серце у твого гетьмана
У грудях стогне і болить!
Що скажуть люди?! Як це можна?
Втекти до мене од батьків!
Горить душа моя тривожна,
Мене лякає Божий гнів
І людський суд. Моя хрещена!
Та людям мук моїх не знать.»*

*О, як хотів би «наречена»
При всіх на тебе я сказатьь.
Твоїх батьків я ублагаю
Вогнем моїх пекучих сліз.
І гетьман в сад, що все зітхає,
Мотрону на руках поніс.
Несе, а горе скалить ікла,
І серце крас меч біди...
Ось Мотря вирвалася і зникла
З очей, неначе назавжди.»*

У поемі «Мазепа» Володимир Сосюра намагався не возносити свого героя на п'єдестал, не ідеалізував його, як непересічну особистість, поет творив, передовсім, художній образ, а не політичний портрет гетьмана. Він намагався показати тонкі психологічні грані особистості Мазепи, і вже за допомогою них, через його образ возвеличити ідею державності України, її незалежності.

Використана література

Книги

1. Боршак І. Іван Мазепа : життя й пориви великого гетьмана / І. Боршак. – К. : Свенас, 1991. – 136 с.
2. Кресін О. Мазепинці / О. Кресін. – К., 1994. – 129 с.
3. Литвин М. С. Артем Ведель. Могутній дух Мазепи : повісті / М. С. Литвин. – К. : Український письменник, 1997. – 143 с.
4. Лепкий Б. С. Мотря : Історична повість / Б. С. Лепкий. – Київ : Дніпро, 1992. – 464 с.
5. Наливайко І. М. Через літа, через віки... : Історико-публіцистичні нариси / І. М. Наливайко. – Полтава: Дивосвіт, 2008. – 384 с.
6. Сосюра В. М. Мазепа. Поема. Лірика / В. М. Сосюра. – К.: Дніпро, 2001. – 221 с.

На шпальтах газет та журналів

1. Кононенко А. Пушкарівська черниця / А. Кононенко // Полтавський вісник. – 1996. – 4-10 жовт. – С. 7.
2. Котов А. Последняя любовь гетмана Мазепы / А. Котов // День. – 2010. – 23-24 июля. – С. 8-9.
3. Крамар Є. Справа Кочубея та Іскри / Є. Крамар // Літературна Україна. – 1990. – 16 серп. – С. 6-7.
4. Крапива П. Остання наречена гетьмана Мазепи / П. Крапива // Зоря Полтавщини. – 1990. – 11 лист.
5. Кучеренко М. «Очі можуть ранили з портрета...» / М. Кучеренко // Слово Просвіти. – 2003. – 13-19 серп.
6. Мазепа і Кочубеївна / Зоря Полтавщини. – 1993. – № 36. – С. 4.
7. Майорчик Ю. Диканька, Кочубей, Полтава... / Вечірня Полтава // 1999. – 15 лип.
8. Неїжмак В. «Ще нікого на світі не любив так» / В. Неїжмак // Україна молода. – 2009. – 11 черв. – С. 8-9.
9. Смолій В. Іван Мазепа / В. Смолій // Село Полтавське. – 2008. – 19 груд. – С. 8-9.
10. Шведов І. «Листи безсмертного кохання» / І. Шведов. – Україна. – 2001. – № 11. – С. 40-42.

Інтернет-ресурси

1. Іван Мазепа [Електронний ресурс] // Вікіпедія : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2020. – Режим доступу: <https://bit.ly/32iu3dp> (дата звернення: 02.11.2020). – Назва з екрану.
2. Кочубей Мотрона Василівна [Електронний ресурс] // Вікіпедія : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2020. – Режим доступу: <https://bit.ly/365qWGI> (дата звернення: 02.11.2020). – Назва з екрану.
3. Любов Федорівна Жученко [Електронний ресурс] // Вікіпедія : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2017. – Режим доступу: <https://bit.ly/3k5uf5u> (дата звернення: 05.11.2020). – Назва з екрану.
4. Марія-Магдалина-Мазепина – мати гетьмана України Івана Мазепи! [Електронний ресурс] // Управління культури Департаменту культури, молоді та спорту Полтавської міської ради : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2020. – <http://www.kultura-poltava.gov.ua/novyny/mariya-magdalina-mazepina-mati-getmana-ukraini-ivana-mazepi/> (дата звернення: 04.11.2020). – Назва з екрану.
5. Павленко С. За кого 300 років тому Мотря Кочубей вийшла заміж [Електронний ресурс] / С. Павленко // Голос України : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2008. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/195296> (дата звернення: 02.11.2020). – Назва з екрану.
6. Сюдюков І. Еліта і війна-3: Іван Мазепа та Василь Кочубей. Подвійна пастка [Електронний ресурс] / І. Сюдюков // День : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2019. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/nb-istoriya-i-ya/podviyna-pastka> (дата звернення: 02.11.2020). – Назва з екрану.
7. 381 рік тому народився гетьман Іван Мазепа, якому встановлено пам'ятник у Полтаві і названо вулицю [Електронний ресурс] // інтернет-видання Полтавщина : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2020. – Режим доступу: [https:// poltava.to/project/6064/](https://poltava.to/project/6064/) (дата звернення: 02.11.2020). – Назва з екрану.
8. Шаповал Ю. Пристрасний гетьман: любовні історії Івана Мазепи [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал // BBC NEWS / УКРАЇНА : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2019. – Режим доступу: <https://bbc.in/2I6mH5o> (дата звернення: 02.11.2020). – Назва з екрану.
9. Шинкаренко О. Любов, політика та зрада [Електронний ресурс] / О. Шинкаренко // Коломацька селищна рада : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Б. м.], 2017. – <http://kolomak-rada.gov.ua/2017/05/17/lyubov-polityka-ta-zrada/> (дата звернення: 04.11.2020). – Назва з екрану.

Остання наречена гетьмана Мазепи

Біобібліографічна розвідка

Серія "Кохання видатних людей" (Вип. 1)

Упорядник: Юлія Анатоліївна Новоселецька

Редактор	Г. С. Волкова
Комп'ютерна верстка	О. М. Якубовський
Комп'ютерний набір	Ю. А. Новоселецька
Відповідальний за випуск	С. В. Сичова

Підписано до друку 11.11.2020. 20 стор. Тираж 4 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесь Гончара
36039, м. Полтава. вул. О. Гончара, 25а
<http://libgonchar.org>
E-mail: pobugonchara@ukr.net